

БЮДЖЕТНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ КОНКУРЕНЦІЇ НА РИНКУ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ УКРАЇНИ

Проаналізовано бюджетну політику й механізми фінансування вищих навчальних закладів (ВНЗ) України та розвинутих країн світу, висвітлено основні тенденції й недоліки. Запропоновано вдосконалення бюджетного забезпечення ВНЗ шляхом гармонізації бюджетної та освітньої політики, зокрема імплементації прозорих механізмів формування державного замовлення на підготовку фахівців, рівності доступу до частини державних ресурсів ВНЗ усіх форм власності.

Ключові слова: вища освіта, конкуренція, ринок, бюджетна політика, освітня послуга, бюджетне забезпечення.

XXI ст. позиціонується як ера творчої економіки, в якій основним рушієм прогресу є творча людина, а найважливішим інструментом розвитку особистості – освіта. Саме тому бюджетне фінансування освітньої галузі є одним зі стратегічних питань бюджетної політики, а також складовою всіх стратегічних документів щодо державного та локального розвитку провідних країн, де задекларовано:

- необхідність формування й ефективного розвитку національної системи освіти;
- рівний доступ до освіти всіх верств населення;
- конкурентоспроможність національної системи освіти на світовому ринку освітніх послуг;
- взаємопов'язаний розвиток освіти, науки і практичного впровадження результатів інноваційних розробок;
- виділення для фінансування системи освіти певної квоти державного та регіональних бюджетів;
- податкові пільги і преференції освітнім закладам;
- налагодження ефективної системи розвитку, акумулювання й передачі знань у системі освіти тощо.

Для вітчизняної вищої освіти ці завдання також є актуальними, особливо з огляду на глобалізацію освітнього простору, загострення внутрішньонаціональної та зовнішньої конкуренції на ринку освітніх послуг. Попри різке збільшення у країні кількості ВНЗ, ліцензованого обсягу на підготовку фахівців різних напрямів і спеціальностей залишаються нерозв'язаними проблеми якості підготовки, неконкурентоспроможності багатьох випускників українських ВНЗ на внутрішньому і світовому ринках праці. Однією з основних причин кризових явищ в освітній галузі держави є непрозора й недосконала конкуренція, яка значною мірою зумовлена неефективною бюджетною політикою.

Проектом Концепції гуманітарного розвитку України на період до 2020 року одним із основних завдань трансформації вітчизняної системи освіти визначено: перетворення провідних ВНЗ на сучасні наукові центри, зближення академічної та вузівської науки через створення спільних наукових та освітніх підрозділів; оптимізація співвідношення обсягів державного фінансування фундаментальних і прикладних наукових досліджень та вдосконалення механізму такого фінансування на основі державних пріоритетів і висновків наукової та науково-технічної експертизи [1]. Національною доктриною розвитку освіти передбачено рівний доступ до здобуття освіти, конкурентоспроможність української освітньої сфери в європейському та світовому освітньому просторі, захищеність і мобільність українських громадян на ринку праці, високий рівень життя завдяки випереджальному розвитку освіти [2]. Проте жоден із програмних чи нормативних документів не конкретизує механізми й форми фінансового забезпечення реалізації таких пріоритетів та не визначає принципи прозорої конкуренції ВНЗ на ринку освітніх послуг.

Важливість ефективного розвитку освітнього простору та фінансування закладів освіти України зумовлює активне обговорення пов'язаних із цим завданням проблем серед науковців. Цій тематиці присвячено наукові доробки таких учених, як В. Андрущенко,

Г. Башнянин, А. Дегтяр, Б. Данилишин, Я. Календжян, І. Каленюк, О. Кириченко, О. Свінцов, А. Чухно, Л. Шевченко, В. Яблонський та ін.

Про недосконалість системи фінансування, оподаткування діяльності ВНЗ в Україні йдеться у багатьох наукових публікаціях. Зокрема, І. Каленюк зазначає, що "...в Україні існує проблема фінансування освіти. У держави постійно не вистачає коштів не тільки на розвиток системи освіти, її інфраструктури, але й на забезпечення функціонування закладів освіти ...Особливий характер освіти як суспільного блага змішаного типу зумовлює і відповідну складність цієї системи. Надзвичайно вагоме значення освіти для суспільства є основою того, що її фінансування забезпечує держава" [3; 4].

Як свідчать статистичні показники та дослідження окремих учених, незважаючи на те, що у структурі фінансування державних ВНЗ надходження з бюджету становлять понад 50 % витрат, упродовж останніх років спостерігається недофінансування на 60–70 % системи вищої освіти, що змушує ВНЗ шукати шляхи максимальної орієнтації на запити студентів без узгодження з ринком праці [5–7]. Однією з основних проблем держбюджетного забезпечення є надання коштів в основному для покриття поточних витрат навчальних закладів (оплата комунальних платежів, заробітної плати, стипендії) і, фактично, відсутність коштів для розвитку освітніх установ [8; 9]. Г. Башнянин та О. Комарова наголошують на необхідності реформування системи фінансування ВНЗ країни, посилення їхньої автономії, диверсифікації джерел фінансування, що має підвищити конкурентоспроможність закладів освіти на національному та глобальному ринках освітніх послуг [10; 11].

Зарубіжний досвід підтверджує, що в багатьох випадках значні обсяги державного фінансування не є визначальними для забезпечення конкурентоспроможності ВНЗ. Так, за результатами досліджень М. Баумана, встановлено, що частка державного фінансування державних університетів у країнах ЄС є порівняно невеликою. У 2004 р. вона становила в середньому лише 32 % (близько 41,5 млрд дол. США), тоді як у 1992 р. – близько 50 %. Доходи приватних вищих навчальних закладів США лише на 6 % складаються з державних субсидій, хоча ще 10 років тому становили близько 20 % [12]. Як зазначає У. Кленнер, це стимулює університети до підвищення плати за навчання, ініціює промоційну діяльність як у країні, так і за кордоном для залучення студентів на магістерські програми, активної участі у фандрайзингу, найчастіше у співпраці з випускниками ВНЗ [13].

Збалансована освітня та бюджетна політика розвинутих країн, і передусім США, стимулює до формування конкурентоспроможної децентралізованої системи вищої освіти, яка характеризується автономією навчальних закладів і здоровою конкуренцією між ними [13].

Мета статті – запропонувати основні напрями реформування бюджетної політики у сфері вищої освіти для стимулювання розвитку конкуренції на ринку освітніх послуг України.

Система освіти України у ХХ ст., попри певні недоліки, була однією з найефективніших та конкурентних у світі. Однак упродовж останніх років спостерігається погіршення конкурентоспроможності вітчизняної освітньої сфери на глобальному ринку освітніх послуг. Так, згідно з даними Світового економічного форуму, зміна рейтингу України за показником "Вища освіта і професійна підготовка" свідчить про стійку негативну динаміку: 43-тє місце у Звіті про глобальну конкурентоспроможність за 2008/2009 рр., 46-тє місце – за 2009/2010 рр. і 51-ше місце – за 2011/2012 рр. [14]. Однією з головних причин цього є недосконалість конкурентного середовища на вітчизняному ринку освітніх послуг, яке значною мірою обумовлене диференційованим підходом до фінансування діяльності ВНЗ України різних форм власності, підпорядкування їх різним міністерства і відомствам, недосконалою конкуренцією на ринку освітніх послуг країни.

До основних джерел фінансування видатків ВНЗ України сьогодні належать:

- державне бюджетне фінансування;
- позабюджетні кошти за надання платних освітніх послуг громадянам України;
- валютні кошти, які ВНЗ отримують за контрактну підготовку іноземних громадян;
- госпрозрахункові кошти від виконання договірних робіт для підприємств і організацій;
- позабюджетні кошти за надання ресурсів (землі, обладнання, приміщень) суб'єктам підприємницької діяльності й іншим юридичним особам.

У Законі України “Про освіту” [15] обсяг видатків на фінансування цієї сфери передбачено на рівні 10 % ВВП, хоча де-факто впродовж останніх років цей показник не перевищував 8,1 % (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка фінансування сфери освіти в Україні

Рік	Зведений бюджет, млрд грн	Темп зростання*, %	Державний бюджет, млрд грн	Темп зростання*, %	Місцеві бюджети, млрд грн	Темп зростання*, %	Частка до ВВП, %
2008	61,0	37,7	19,2	30,1	41,8	42,7	6,4
2009	66,8	9,5	21,4	11,5	45,4	8,6	7,3
2010	76,8	15,0	24,5	14,5	52,3	15,2	8,1

* Порівняно з попереднім роком.

Складено за даними веб-порталу Державної казначейської служби України / Виконання Державного бюджету [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://treasury.gov.ua/main/uk/index>.

Законодавством України передбачена можливість отримання безкоштовної освіти в навчальних закладах державної та комунальної форм власності. Для реалізації цієї норми Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України (МОНМСУ) формує щорічні плани держзамовлення та розподілу бюджетних місць між ВНЗ державної та комунальної форм власності, яких станом на 2012 р., за даними МОНМСУ, налічується 311. В Україні зареєстровано також 141 ВНЗ приватної форми власності [18].

За даними Державної служби статистики України, кількість ВНЗ станом на 2010/2011 навчальний рік в Україні була ще більшою – 846, з яких 345 навчальних закладів – III і IV рівнів акредитації (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка розвитку мережі ВНЗ в Україні станом на початок навчального року

Навчальний рік	Кількість закладів				Кількість студентів у закладах			
	I–II рівнів акредитації, од.	Темп зростання*, %	III–IV рівнів акредитації, од.	Темп зростання*, %	I–II рівнів акредитації, тис. осіб	Темп зростання*, %	III–IV рівнів акредитації, тис. осіб	Темп зростання*, %
1990/91	742	–	149	–	757,0	–	881,3	–
1995/96	782	100,5**	255	109,9**	617,7	95,8**	922,8	103,9**
2000/01	664	100,9	315	100,6	528,0	104,8	1 402,9	109,1
2001/02	665	100,2	318	101,0	561,3	106,3	1 548,0	110,3
2002/03	667	100,3	330	103,8	582,9	103,8	1 686,9	109,0
2003/04	670	100,4	339	102,7	592,9	101,7	1 843,8	109,3
2004/05	619	92,4	347	102,4	548,5	92,5	2 026,7	109,9
2005/06	606	97,9	345	99,4	505,3	92,1	2 203,8	108,7
2006/07	570	94,1	350	101,4	468,0	92,6	2 318,6	105,2
2007/08	553	97,0	351	100,3	441,3	94,3	2 372,5	102,3
2008/09	528	95,5	353	100,6	399,3	90,5	2 364,5	99,7
2009/10	511	96,8	350	99,2	354,2	88,7	2 245,2	95,0
2010/11	505	98,8	349	99,7	361,5	102,1	2 129,8	94,9
2011/12	501	99,2	345	98,9	356,8	98,7	1 954,8	91,8

* Порівняно з попереднім навчальним роком.

** Порівняно з 1990/1991 навчальним роком.

Складено за даними офіційного веб-сайта Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>.

За даними табл. 2 можна констатувати тенденцію до скорочення кількості ВНЗ I–II рівнів акредитації та збільшення кількості закладів III–IV рівнів акредитації. Втім, завдяки політиці МОНМСУ з 2008 р. кількість ВНЗ в Україні почала скорочуватися внаслідок жорсткішого контролю діяльності освітніх установ та об'єднання окремих навчальних закладів. Незважаючи на згортання мережі ВНЗ та постійне скорочення кількості студентів у них, декларування пріоритетності розвитку профтехосвіти, бюджетне фінансування закладів III–IV рівнів акредитації зросло (рис. 1, 2).

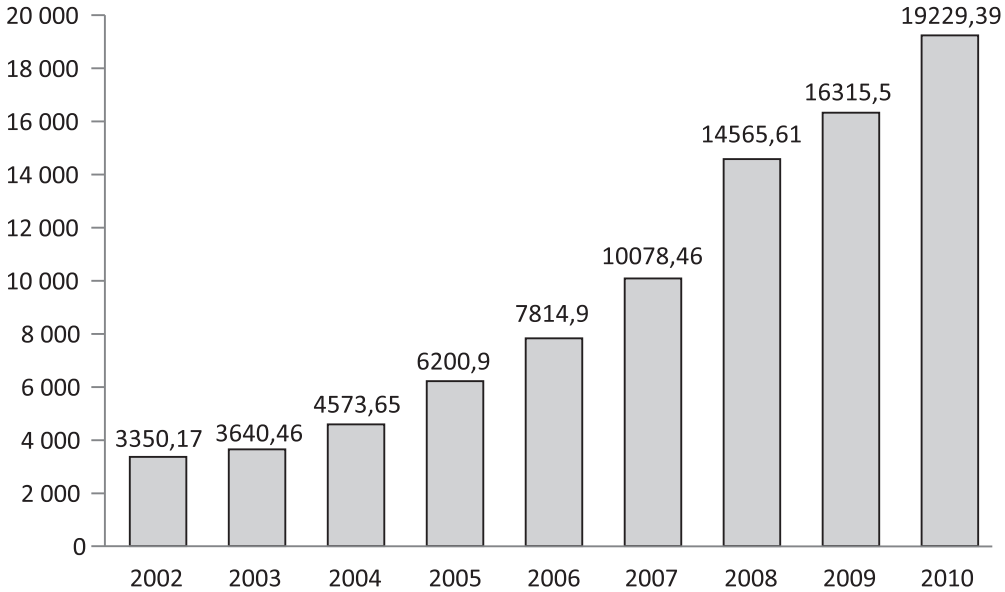

Рис. 1. Динаміка обсягів бюджетного фінансування ВНЗ України, млн грн

Складено за даними веб-портала Державної казначейської служби України / Виконання державного бюджету [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://treasury.gov.ua/main/uk/index>; офіційного сайту Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua>.

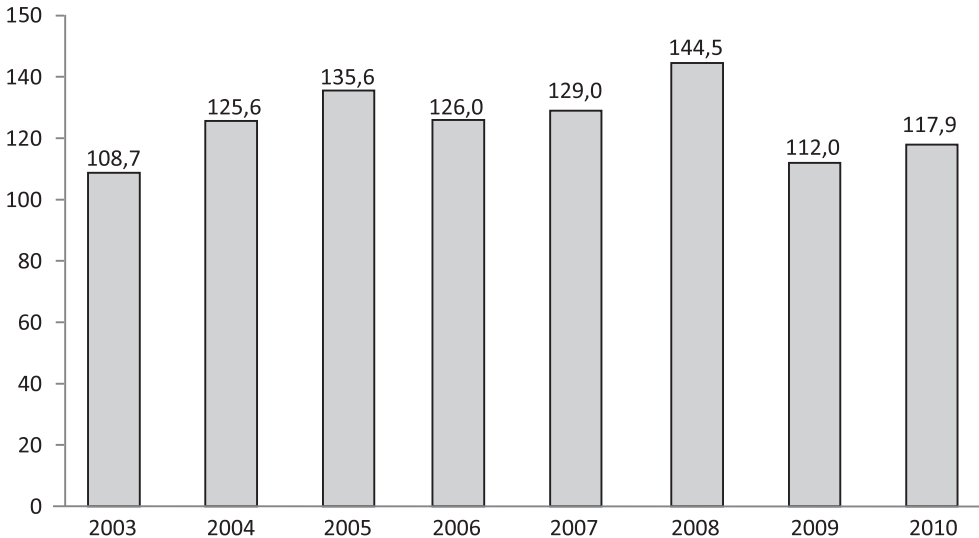

Рис. 2. Динаміка бюджетного фінансування ВНЗ України, % до попереднього року

Складено за даними веб-портала Державної казначейської служби України / Виконання державного бюджету [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://treasury.gov.ua/main/uk/index>; офіційного сайту Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua>.

Середньорічний приріст обсягів фінансування вищої освіти за 2002–2010 рр. становив 24,9 % щорічно, однак це, як зазначають деякі експерти, позитивно не позначилося на якості підготовки студентів [4].

Аналіз динаміки структури бюджетного фінансування освіти показує, що основна частка бюджетних асигнувань спрямовується на забезпечення середньої та вищої освіти (рис. 3).

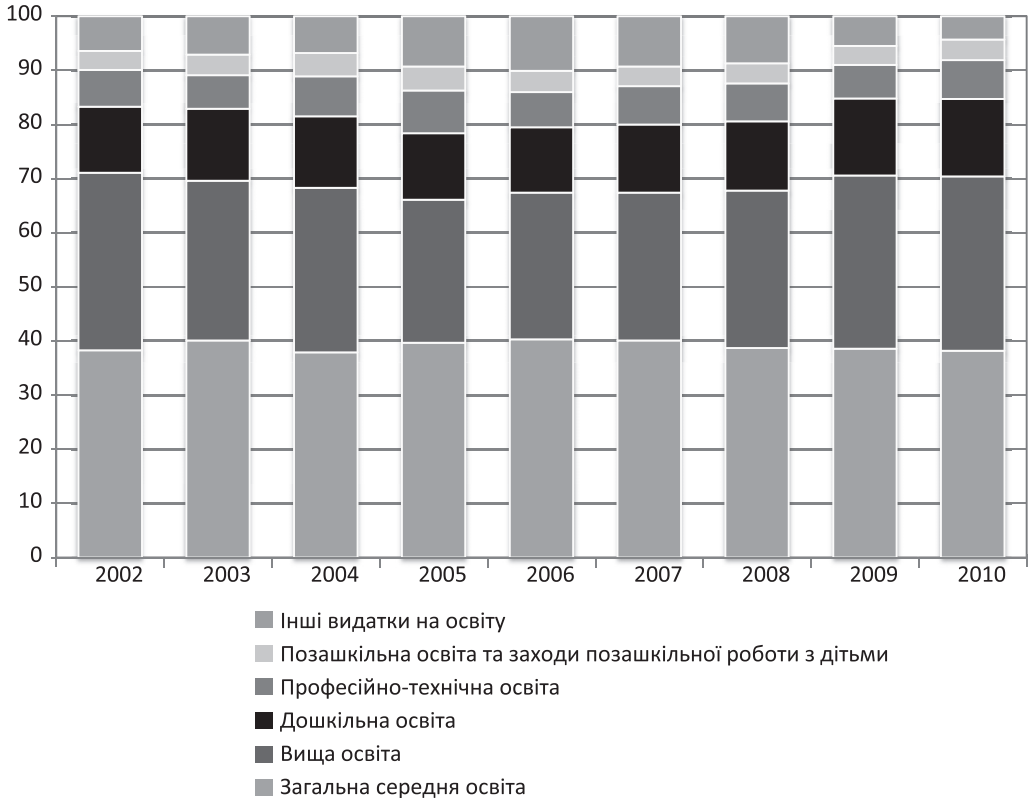

Рис. 3. Динаміка структури бюджетного фінансування освіти в Україні, %

Джерело: Комарова І. В. Фінансування освіти в Україні з бюджетів різних рівнів / І. В. Комарова // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2011. – № 2 (14). – С. 126.

На основі аналізу репрезентативності закладів вищої освіти в регіонах, можна зробити висновок про зростання просторової диспропорції та значну концентрацію в окремих областях (табл. 3). Так, у м. Києві протягом останніх років продовжується концентрація освітніх закладів: станом на 2010/2011 навчальний рік тут зосереджено 13,6 % усіх ВНЗ країни, а кількість ВНЗ на 10 тис. осіб у декілька разів перевищувала аналогічні показники в інших регіонах (0,42 у м. Києві, у середньому по Україні – 0,19). Диспропорційність розвитку мережі закладів вищої освіти спостерігається і в інших областях. Кластерний аналіз за показниками частки ВНЗ регіону та їхньої кількості на 10 тис. населення дає змогу виокремити шість груп регіонів:

- 1) м. Київ з найбільшою часткою ВНЗ і надмірно високою концентрацією навчальних закладів;
- 2) Донецьку й Харківську області, які характеризуються значною часткою ВНЗ та їх високою концентрацією;
- 3) Дніпропетровську, Івано-Франківську, Кіровоградську, Львівську, Луганську, Одеську, Херсонську й Чернігівську області з середніми рівнями за обома показниками;
- 4) АР Крим, Житомирську, Запорізьку, Полтавську, Тернопільську, Чернівецьку й Чернігівську області з середньою часткою ВНЗ та низьким рівнем концентрації;

Динаміка кількості та регіонального розподілу ВНЗ ІІ–V рівнів акредитації в Україні станом на початок навчального року

Регіон/область	1995/1996		2000/2001		2005/2006		2007/2008		2008/2009		2009/2010		2010/2011	
	од.	%*	од.	%*	од.	%*	од.	%*	од.	%*	од.	%*	од.	%*
АР Крим	44	4,2	40	4,1	35	3,7	34	3,8	33	3,7	32	3,7	32	3,7
Вінницька	34	3,3	31	3,2	25	2,6	24	2,7	23	2,6	22	2,6	22	2,6
Волинська	17	1,6	18	1,8	18	1,9	17	1,9	16	1,8	15	1,7	15	1,8
Дніпропетровська	91	8,8	63	6,4	57	6,0	59	6,5	59	6,7	59	6,9	56	6,6
Донецька	103	9,9	94	9,6	90	9,5	89	9,8	87	9,9	84	9,8	82	9,6
Житомирська	27	2,6	25	2,6	25	2,6	23	2,5	22	2,5	22	2,6	22	2,6
Закарпатська	17	1,6	19	1,9	19	2,0	20	2,2	18	2,0	17	2,0	17	2,0
Запорізька	41	4,0	35	3,6	35	3,7	37	4,1	31	3,5	29	3,4	27	3,2
Івано-Франківська	23	2,2	31	3,2	31	3,3	29	3,2	29	3,3	27	3,1	28	3,3
Київська	18	1,7	21	2,1	25	2,6	24	2,7	24	2,7	24	2,8	24	2,8
Кіровоградська	25	2,4	24	2,5	23	2,4	22	2,4	22	2,5	22	2,6	21	2,5
Луганська	50	4,8	37	3,8	42	4,4	38	4,2	39	4,4	38	4,4	38	4,4
Львівська	59	5,7	57	5,8	61	6,4	53	5,9	53	6,0	49	5,7	46	5,4
Миколаївська	19	1,8	20	2,0	17	1,8	17	1,9	16	1,8	16	1,9	16	1,9
Одеська	55	5,3	52	5,3	45	4,7	42	4,6	41	4,7	41	4,8	42	4,9
Полтавська	33	3,2	32	3,3	26	2,7	23	2,5	23	2,6	23	2,7	23	2,7
Рівненська	20	1,9	16	1,6	17	1,8	17	1,9	17	1,9	17	2,0	17	2,0
Сумська	31	3,0	27	2,8	17	1,8	15	1,7	15	1,7	15	1,7	15	1,8
Тернопільська	22	2,1	22	2,2	23	2,4	20	2,2	20	2,3	19	2,2	18	2,1
Харківська	86	8,3	75	7,7	75	7,9	74	8,2	73	8,3	70	8,1	70	8,2
Херсонська	26	2,5	24	2,5	21	2,2	22	2,4	21	2,4	21	2,4	21	2,5
Хмельницька	25	2,4	25	2,6	25	2,6	21	2,3	20	2,3	20	2,3	20	2,3
Черкаська	27	2,6	27	2,8	27	2,8	18	2,0	18	2,0	18	2,1	18	2,1
Чернівецька	20	1,9	20	2,0	20	2,1	17	1,9	17	1,9	17	2,0	17	2,0
Чернігівська	26	2,5	24	2,5	26	2,7	22	2,4	22	2,5	22	2,6	22	2,6
м. Київ	93	9,0	112	11,4	116	12,2	118	13,1	113	12,8	113	13,1	116	13,6
м. Севастополь	5	0,5	8	0,8	10	1,1	9	1,0	9	1,0	9	1,0	9	1,1
Україна	1037	100	979	100	951	100	904	100	881	100	861	100	854	100

* Частка в загальній кількості ВНЗ України.

Складено за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>.

- 5) м. Севастополь з найнижчою часткою ВНЗ та високим рівнем зосередження закладів вищої освіти;
- 6) решту регіонів з незначною часткою ВНЗ та низьким рівнем їх концентрації.

Отримані результати дослідження показують нерівномірність розвитку мережі вищої освіти в регіональному розрізі. Відповідно й бюджетне фінансування розподіляється непропорційно. Тому регіони з недостатнім рівнем розвитку системи вищої освіти іноді мають і недостатнє фінансування розвитку вищих навчальних закладів.

Крім окреслених негативних факторів розвитку та фінансування ВНЗ України, сьогодні склалася ситуація, яка унеможливає вільну конкуренцію між суб'єктами ринку освітніх послуг, зумовлює тенденцію до погіршення якості освіти випускників і неефективне функціонування багатьох ВНЗ країни. Саме тому реформи бюджетної політики у сфері фінансування ВНЗ потрібно спрямовувати на розв'язання таких проблем:

- недосконалості державної політики у фінансовому забезпеченні діяльності ВНЗ, яка зумовлює нерівність доступу до фінансових ресурсів навчальних закладів різних форм власності, непрозору систему державного замовлення та його розподілу між ВНЗ країни, виділення коштів для покриття видатків без чітко визначених критеріїв та механізму фінансування діяльності навчальних установ;
- орієнтованості абітурієнтів, які не в змозі оплачувати навчання на контрактній основі, не на перспективі майбутнього працевлаштування, а на можливість отримання безкоштовної освіти з будь-якої спеціальності чи напряму, внаслідок чого попит на освітні послуги зумовлюється великою мірою не потребами ринку праці, а пропозицією бюджетних місць;
- нерівних конкурентних умов для приватних ВНЗ, які, часто володіючи потужнішими кадровим потенціалом і матеріально-технічною базою, не можуть на рівних конкурувати за абітурієнта з державними та комунальними ВНЗ, що мають державне замовлення на підготовку фахівців аналогічних напрямів і спеціальностей;
- відсутності додаткових стимулів і можливостей оновлення матеріально-технічної бази, покращання кадрового забезпечення, адаптування навчального процесу до потреб ринку праці, отримання джерел додаткових доходів державними та комунальними ВНЗ для яких переважно забезпечується лише покриття видатків на заробітну плату, стипендії та комунальні послуги, мінімальний необхідний рівень кількості студентів завдяки держбюджетним замовленням, що призводить до погіршення якості підготовки фахівців;
- фактичного сформування ринку покупця, освітніх послуг, що підтверджується даними про структуру поданих заяв і можливості надання освітніх послуг навчальними закладами. Так, лише у 2012 р. при ліцензованому обсязі 2354,3 тис. місць на підготовку фахівців в українських ВНЗ було подано лише 2009,7 тис. заяв (за умови, що кожен абітурієнт може подати заяву на вступ до п'яти ВНЗ на три напрями або спеціальності). У середньому по країні конкурс на одне місце до ВНЗ не перевищив 0,7 особи. У зв'язку з непокриттям бюджетного замовлення термін зарахування на бюджетну форму навчання МОНМСУ продовжило до 15 серпня 2012 р. [17].

Важливою проблемою для ВНЗ державної форми власності є заборона фінансування їхньої діяльності з бюджетів різних рівнів. Якщо навчальний заклад отримує фінансування з державного бюджету, він не має права на жодну фінансову підтримку з бюджетів інших рівнів. На нашу думку, необхідно змінити норми законодавства, передбачивши право ВНЗ державної та комунальної форм власності на фінансування з бюджетів різних рівнів для:

- проведення різноманітних науково-комунікаційних, методичних, соціокультурних заходів;
- публікації наукової та методичної літератури;
- організації та проведення науково-дослідної, методичної роботи;
- преміювання науково-методичних працівників за досягнення в роботі, наукові, творчі й інші здобутки тощо.

Ефективна державна політика, яка, з одного боку, забезпечила б належний розвиток освітніх закладів, з другого – стимулювала б постійне підвищення ефективності їх діяль-

ності, широко використовується в розвинутих країнах, де стабільність системи вищої освіти гарантується урізноманітненням джерел фінансування діяльності ВНЗ (рис. 4).

Рис. 4. Структура зовнішнього фінансування ВНЗ Німеччини у 2006 р.

Джерело: European university funding and financial autonomy. A study on the degree of diversification of university budget and the share of competitive funding / L. Dominicus, S. E. Perez, A. Fernandez-Zubieta. – Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2011. – 38 p.

Наприклад, у ФРН надходження з державного та місцевих бюджетів залишається основним джерелом фінансування діяльності закладів вищої освіти (рис. 4). Зазначимо, що не лише обсяг фінансування є визначальним для розвитку й конкурентоспроможності ВНЗ, а й їхні стратегічні орієнтири розвитку та конкуренція між ними на ринку освітніх послуг як за абітурієнта, так і за ресурси.

На сьогодні бюджетна політика країн Європейського Союзу визначає такі джерела фінансування ВНЗ:

- кошти державного та місцевих бюджетів для фінансування основної діяльності. Обсяги таких асигнувань визначаються за результатами переговорів та на підставі стратегічного плану розвитку й досвіду роботи навчального закладу. Переговори є відкритими для суб'єктів ринку освітніх послуг, що забезпечує прозорість надання фінансових дотацій;
- додаткове фінансування на конкурсній основі. Крім основної діяльності з надання освітніх послуг ВНЗ активно розвивають науково-дослідні програми, нерозривно пов'язані з процесом навчання. Додаткові асигнування скеровуються переважно на організацію і проведення досліджень, їх можуть отримувати як державні, так і приватні навчальні заклади;
- підприємницькі структури мають можливість замовляти науково-дослідні розробки навчальним закладам (ці кошти переважно не оподатковуються);
- іноземні інвестиції, гранти, надходження від неприбуткових фондів, які є здебільшого результатом фандрайзингової активності ВНЗ;
- оплата за навчання є основним джерелом надходжень для ВНЗ розвинутих країн і здійснюється практично всіма студентами. Значна кількість талановитих абітурієнтів можуть навчатися за кошти спеціальних фондів, отримувати стипендії в межах окремих програм, але виключно на конкурсній основі [21].

Для українських ВНЗ державної форми власності бюджетне фінансування є основним джерелом доходів, для приватних – оплата за навчання. Одним із деструктивних чинників бюджетної політики у сфері вищої освіти є система державного замовлення, основні недоліки якої – непрозорість, невідповідність вимогам ринку праці, негативний вплив на фор-

мування конкурсного середовища тощо. Діюча система формування державного замовлення потребує чітко визначених критеріїв, унеможливує рівний доступ до освіти, є певною мірою дискримінаційною для окремих ВНЗ [22]. Важливими кроками на шляху усунення цих недоліків є зважена бюджетна політика, стимулювання диверсифікації джерел фінансування ВНЗ, забезпечення рівного доступу навчальних закладів усіх форм власності до бюджетних ресурсів, реформування системи державного замовлення.

Незважаючи на задекларовані ініціативи щодо зміни системи держзамовлення, викладені в розробленому Міністерством економічного розвитку і торгівлі України та зареєстрованому у Верховній Раді України проєкті Закону “Про формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів (післядипломна освіта)” № 10720 [23] не визначено жодних гарантій щодо збереження обсягів держзамовлення, які містяться в Законі України “Про вищу освіту”, зокрема, мінімальних обсягів фінансування підготовки кадрів із вищою освітою (ст. 64: “Фінансування за рахунок видатків Державного бюджету України підготовки фахівців з вищою освітою за напрямками і спеціальностями відповідних освітньо-кваліфікаційних рівнів у вищих навчальних закладах державної форми власності здійснюється в обсягах, необхідних для забезпечення на кожні десять тисяч населення навчання не менше як ста студентів у вищих навчальних закладах першого і другого рівнів акредитації та ста вісімдесяти студентів у вищих навчальних закладах третього і четвертого рівнів акредитації”) та мінімального відсотка студентів, прийнятих на перший курс за безплатною формою навчання (ст. 23: “У вищих навчальних закладах державної і комунальної форм власності кількість студентів, прийнятих на навчання на перший курс за державним замовленням, повинна становити не менше ніж 51 % від загальної кількості студентів, прийнятих на навчання на перший курс”) [24].

Проєктом запропоновано вдосконалити схему формування показників державного замовлення на підготовку фахівців у сфері вищої освіти, згідно з якою Міністерство економічного розвитку і торгівлі України розробляє прогноз на державне замовлення з урахуванням пропозицій, надісланих від державних замовників, федерації профспілок і національного представника роботодавців. Однак і таке нововведення не розв’язує проблеми нерівності конкурентного становища більшості ВНЗ на сучасному ринку освітніх послуг України.

Викладеним зумовлена нагальна потреба у реформуванні бюджетної політики щодо вітчизняної системи освіти, її фінансування, за якої навчальні заклади всіх форм власності матимуть рівний доступ до певної частини державних ресурсів, що сприятиме прозорій конкуренції та розвитку ринку освітніх послуг у системі вищої освіти. Для цього, на нашу думку, необхідно:

1. Забезпечити гармонізацію бюджетної та освітньої політики, яка б гарантувала прозорий механізм перерозподілу бюджетних коштів, цивілізовану конкуренцію навчальних закладів за фінансові ресурси. Удосконалення механізму фінансового забезпечення сприятиме посиленню і прозорості конкуренції між ВНЗ України, зумовить усунення з ринку освітніх послуг навчальних закладів, які не відповідають сучасним вимогам підготовки фахівців.

2. Передбачити подальшу автономізацію навчальних закладів, зокрема у фінансових питаннях, що стимулюватиме до активізації фандрайзингу, співпрацю з підприємницькими структурами, посилюватиме конкуренцію за абітурієнта, і забезпечуватиме надання якісних освітніх послуг.

3. Зберегти норми законодавства щодо визначених обсягів державного замовлення. Структуру державного замовлення на підготовку фахівців визначених напрямів і спеціальностей необхідно формувати за прозорим механізмом (який потрібно розробити й затвердити в установленому порядку) за участі не лише представників відповідних міністерств і відомств, ВНЗ усіх форм власності, а й асоціацій і профспілок, які фіксуватимуть реальну потребу у фахівцях тієї чи іншої спеціальності.

4. Скасувати розподіл державного замовлення між ВНЗ, забезпечуючи державні навчальні заклади базовим фінансуванням з огляду на стратегію розвитку, досвід та результати їхньої попередньої роботи. Запровадити систему прозорого, цільового й адресного

спрямування коштів на підготовку осіб, які навчатимуться, шляхом надання права на отримання державного фінансування підготовки фахівців за визначеним напрямом чи спеціальністю лідерам всеукраїнських рейтингів абітурієнтів з урахуванням їхніх прав на пільги. Абітурієнт визначатиме, якому навчальному закладу надати перевагу, якщо він відповідає його потребам в освітніх послугах. Це сприятиме вдосконаленню управління навчальними закладами, пропозиції освітніх продуктів, затребуваних на ринку, поліпшенню якості навчання за рахунок не лише підвищення кваліфікації кадрів, а й удосконалення матеріально-технічного, навчально-методичного та інформаційного забезпечення.

5. З метою істотного поліпшення якості професорсько-викладацького складу необхідно забезпечити диференціацію оплати праці працівників ВНЗ не лише з урахуванням наукових ступенів, учених звань і досвіду роботи, а насамперед показників науково-дослідної роботи (за кількістю опублікованих монографій, посібників, підручників, участю в освітніх заходах, імпаکت-фактора тощо).

6. На посттрансформаційному етапі розвитку України важливо визначити частку державного фінансування в структурі бюджетного фінансування системи вищої освіти, яка скеровуватиметься на науково-дослідні програми. Передбачити, що такі кошти можуть отримувати навчальні заклади всіх форм власності на конкурсній основі, а кожен ВНЗ повинен мати у своїй структурі або тісно співпрацювати з науково-дослідними установами. Обов'язковою умовою пропонованих змін має стати матеріальне заохочення студентів, які в процесі навчання займаються науково-дослідною роботою.

7. Удосконалити положення законодавства у сфері освіти, яке забезпечувало б прозорий розподіл фінансування й запровадження дієвих механізмів громадського контролю за використанням бюджетних коштів.

Використані джерела

1. Концепція гуманітарного розвитку України на період до 2020 року (проект) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.usw.com.ua/profiles/blogs/2020>.
2. Про Національну доктрину розвитку освіти : указ Президента України від 17.04.2002 № 347/2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>.
3. *Каленюк І. С.* Економічна природа та особливості розвитку освітнього потенціалу України : дис. ... д-ра екон. наук : 08.01.01 / І. С. Каленюк ; Національний аграрний ун-т. – К., 2002. – 442 с.
4. *Каленюк І. С.* Університети в координатах глобального розвитку / І. С. Каленюк // Вища школа. – 2009. – № 8. – С. 5–12.
5. *Шевченко Л. С.* Модернізація вищої юридичної освіти в Україні: сутність, моделі, умови здійснення / Л. С. Шевченко // Теорія і практика правознавства : електронне наукове фахове видання Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого". – 2011. – № 1. – С. 6–18.
6. *Дегтяр А. О.* Державне фінансування системи вищої освіти в Україні / А. О. Дегтяр, Я. В. Календжян // Держава та регіони : науково-виробничий журнал (Сер. "Державне управління"). – 2010. – № 4. – С. 153–156.
7. *Олексин А. Г.* Аналіз фінансування вищої освіти в Україні / А. Г. Олексин // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2012. – № 1 (13). – С. 120–122.
8. *Харчук Ю. Ю.* Концептуальні аспекти дослідження фінансової стійкості державних вищих навчальних закладів в Україні / Ю. Ю. Харчук // Фінансова система України : зб. наук. пр. – Острогоз : Вид-во Нац. ун-ту "Острозька академія", 2010. – Вип. 13. – С. 91–99.
9. *Данилишин Б. М.* Інноваційна модель економічного розвитку: роль вищої освіти / Б. М. Данилишин, В. І. Куценко // Вісник НАН України. – 2005. – № 9. – С. 26–35.
10. Сучасна вища освіта: тенденції та перспективи розвитку / Г. І. Башнянин, О. М. Свінцов, М. А. Потинський та ін. // Науковий вісник НАТУ України. – 2012. – Вип. 22.9. – С. 380–384.
11. *Комарова О.* Основні напрямки вдосконалення організаційно-економічного механізму формування освітнього потенціалу суспільства / О. Комарова // Економіка. – 2011. – № 6 (113). – Вересень-жовтень. – С. 23–28.
12. *Baumanns M.* Universitare Bildung aus Sicht einer privaten Uni / M. Baumanns. – Berlin : Lomonossow, DAMU-Hefte. – 2004. – № 3. – S. 42–47.
13. *Кленнер У.* Тенденції і проблеми розвитку університетів під знаком глобалізації / У. Кленнер [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/1124/1/2.pdf>.

14. Звіт про глобальну конкурентоспроможність // Офіційний сайт Всесвітнього економічного форуму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wef.ch/gcr>.
15. Про освіту : закон України від 23.05.1991 № 1060-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 34. – С. 451.
16. Офіційний сайт Державної казначейської служби України / Виконання Державного бюджету [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://treasury.gov.ua/main/uk/index>.
17. Офіційний сайт Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua>.
18. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>.
19. *Комарова І. В.* Фінансування освіти в Україні з бюджетів різних рівнів / І. В. Комарова // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2011. – № 2 (14). – С. 125–130.
20. European university funding and financial autonomy. A study on the degree of diversification of university budget and the share of competitive funding / L. de Dominicis, S. E. Perez, A. Fernandez-Zubieta. – Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2011. – 38 p.
21. *Кириченко О. А.* Міжнародний досвід фінансування вищої освіти / О. А. Кириченко, С. М. Лаптев, Ю. М. Неговська // Інтелект ХХІ. – 2010. – № 1/2 (5/6). – С. 14–25.
22. *Совсун І.* Держзамовлення-2012: яке майбутнє замовляє держава? / І. Совсун // Дзеркало тижня. Україна. – 2012. – № 30. – 31 серп.
23. Про формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів (післядипломна освіта) : проект Закону № 10720 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/583-2012-п>.
24. Про вищу освіту : закон України від 17.01.2002 № 2984-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 20. – С. 134.